

DİVAN ŞİİRİNDE KANDEHAR

Özkan UZ*

Öz

Ele aldığı konu, kullandığı kaynak bakımından klasik Türk edebiyatı çok zengin içeriğe sahiptir. Tarih, coğrafya, din, astroloji gibi birçok alanla ilişkisi olan disiplinlerarası bir alandır. Osmanlı'nın ulaştığı sınırlar göz önüne alındığında bu coğrafyanın edebiyata yansımalarının ne denli zengin olacağı tahmin edilebilir. Divan edebiyatı geleneği içerisinde edebî ürünler oluşturulurken bazı coğrafi mekânların şiirlerde yer aldığı görülür. Dönemin koşullarına göre uzak sayılabilecek bu yerlerin divan şiirine estetik ve zenginlik kattığı aşikârdır. Bu yerlerden biri de Kandehar'dır. Bugün Afganistan sınırlar içerisinde yer alan ve Herat, Semerkand gibi ilim merkezleriyle beraber anılan Kandehar da kendine divan şiirinde yer bulmuştur. Kandehar'ın geçtiği beyitleri tespit etmek amacıyla 202 divan ve 49 mesnevi taranmıştır. Kaynakların taranması sonucu elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Bu çalışmada Kandehar'ın divan şiirinde ne ölçüde yer aldığı, hangi özellikleriyle ön plana çıktığı el alınacaktır. Bununla birlikte teşbih, mecaz, tevriye gibi söz sanatlarıyla Kandehar'ın söze ve şiire kattığı anlam incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, yer adları, Kandehar, kand,.

KANDEHAR IN THE DIVAN POETRY

Abstract

Classical Turkish literature has a very rich content in terms of the subject it deals with and the source it uses. It is an interdisciplinary field that is related to many fields such as history, geography, religion and astrology. Considering the borders reached by the Ottomans, it can be predicted how rich this geography will be reflected in the literature. While creating literary works within the tradition of divan literature, it is seen that some geographical places are included in poems. It is obvious that these places, which can be considered as far away according to the conditions of the period, added aesthetics and richness to divan poetry. One of these places is Kandehar. Today, Kandehar, which is located within the borders of

* Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – ORCID: 0000-0001-9437-5986

e-posta: ozkanuz@hotmail.com

Geliş/Received: 7 Aralık / December 2020

Kabul/Accepted: 11 Aralık / December 2020

Afghanistan and is mentioned together with science centers such as Herat and Samarkand, has found a place in divan poetry. 202 divans and 49 mesnevi were scanned in order to determine the couplets in which Kandehar passed. The data we have obtained as a result of scanning the resources we have will be evaluated. In this study, the extent to which Kandehar is included in divan poetry and with what features he stands out will be discussed. Along with this, the meaning that Kandahar adds to the word and poetry will be examined with the art of speech such as teşbih, mecaz tevriye.

Keywords: *Divan poetry, place names, Kandahar, kand.*

Giriş

Klasik Türk şiiri kullandığı kaynak bakımından çok zengin içeriğe sahiptir. Temelini din ve tasavvuf oluştursa da tıp, coğrafya, botanik, astroloji, tarih gibi birçok disiplinden beslenen edebî bir alandır. Bu alanın bu kadar zengin olmasında hiç şüphesiz Osmanlının geniş zamana ve coğrafyaya yayılması, bu süreç ve mekânlarda var olan medeniyetlerin dinî ve kültürel birikimlerine sahip olması, ticaret faaliyetleri gibi birçok sebep sayılabilir (Yeniterzi 2010: 302). Divan şairleri, ortak zevk ve gelenek unsuru olarak şiirlerinde ülke, şehir, dağ, nehir, hatta ilçe, köy isimlerine kadar birçok özel mekânı kullanmışlardır. Ülkelerden Çin, Rûm, Irak, Yemen, Mısır; şehirlerden ise Şam, Bağdat, Mekke, Medine, Kandehar, Keşmir, İsfahan, Kerbela gibi Ortadoğu coğrafyasından yerlerin yanı sıra Anadolu'dan da başta İstanbul olmak üzere, Edirne, Karaman, Vardar Klasik Türk şiirinde şairlerin sık kullandıkları yerler olmuştur. Bu ülke ve şehir isimlerinden başka Nil, Dicle, Kâf, Tûr, Sina gibi coğrafi mekân isimleri de şiirlerde sıkça kullanılmıştır. Bu yer isimleri İran şairlerinde görülen teşbih ve mecaz yoluyla şiire aksetmesinin yanında dekoratif bir yer olarak da divan şiirinde yer alırlar. Şairlerin -özelikle 17. yüzyıl sonlarına doğru- edebî gelenek dışına çıkıp yaşadıkları veya aşına oldukları mahallî çevreye de şiirlerinde yer verdiği görülür. Bu yerler, kendi döneminde herkesçe bilinen özellikleriyle veya söz ve kelime oyunuyla divan şiirlerinde yer almışlardır (Kaplan 2016: 206). Hasan Kaplan (2016b: 123) divan şairinin coğrafya karşısındaki durumunu şöyle değerlendirir:

“Divan şairinin coğrafya karşısındaki konumu -az da olsa- şahıstan şahsa, dönemden döneme farklılık gösterir. Yine de genel bir temayülün ve geleneksel bir algının varlığı yadsınamaz. Divan şairinin coğrafyayla münasebetinde görülen ilk husus şairler arasında idealize edilmiş müşterek bir coğrafyanın var olduğu gerçeğidir. Bu coğrafyanın içinde imparatorluğun farklı bölgelerine mensup şairlerin ele aldıkları müşterek beldeler, şehirler, bölgeler, ülkeler vardır. Şairler, geleneğin mirî malı sayılabilecek bu geniş coğrafyadan yer yer istifade etmişler, hazır malzemedden faydalanırken daha çok geleneğin sınırları ve bilindik hayal dünyası içinde kalmışlardır. Şiirlerde müşterek olarak kullanılan belde, şehir, bölge ve ülkelerin bir kısmı -İran edebiyatına mensup şairlerin eserlerinde de görülen- gelenekselleşmiş bir teşbih ve telmih dünyası içinde işlenen, kimi zaman gerçek kimi zaman da dekoratif görünüm

arz eden bir özellik taşımaktadır. Bu müşterek coğrafya bazen sadece isim olarak yer almış bazen de bir özelliği zikredilerek kullanılmıştır. Hemen hemen her divan şairinin şiirinde Mısır, Şam, Rum, Çin, Hoten, Bedahşan gibi bu standart coğrafyaya ve bu coğrafya etrafında oluşturulan benzer söyleyiş ve hayallere rastlamak mümkündür. Bu coğrafya en küçük yerleşim biriminden en büyüğüne, en yakınından en uzağına kadar şair için hazır bir malzemedir.”

Bu bağlamda klasik Türk edebiyatında coğrafi mekânların sahip oldukları bazı özelliklerin çeşitli anlam ilgileri ve edebî sanatlarla birlikte zikredildiği beyitler dışında, tamamen yerleşim yerleri ve yer isimlerinin konu edinildiği müstakil manzumeler de kaleme alınmıştır. Böylece edebiyatımızda yer isimleriyle ilgili bazı edebî türler doğmuştur. Bir şehrin güzelleri veya güzelliklerinin anlatıldığı şehrengizler¹, İstanbul Boğaziçi ve sahillerini konu edinen sahil-nâmeler², yine İstanbul'daki mesireler ve bahçelerin dile getirildiği mesâirler³, herhangi bir yere yapılan seyahatlerde konaklanan menzillerin zikredildiği menzil-nâmeler⁴, genellikle Osmanlı coğrafyasında yer alan yerleşim yerlerinin daha çok ismen zikredildiği bilâdiyyeler⁵, tekke ve zaviyelerin zikredildiği dergâh-nâmeler⁶, mahalle ve semt isimlerine yer veren semtiyyeler⁷ ve bir şehrin suları hakkında bilgi veren miyâhiyyeler⁸ divan şairlerinin muhayyilelerinde resmettikten sonra kâğıda döktükleri coğrafi mekânlarla ilgili edebî türlerdir. Aynı bağlamda,

¹ Şehrengizlere konu olan şehirler hakkında bk. Zahide Efe, “Müellifleri Meçhul İki Şehrengiz: Üsküp ve Budin Şehrengizleri”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 23, 2019, s. 271-314; Zahide Efe, “Kâmî ve Revan Şehrengizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 66, 2019, s. 108-123.

² Sahil-nâmeler hakkında daha geniş bilgi için bk. Yunus Kaplan, “Klasik Türk Edebiyatında Sahil-nâmeler ve Derviş Hilmî Dede'nin Sahil-nâmesi”, *Route Educational and Social Science Journal* Volume 2(2), January 2015. s. 148-59.

³ Mesâirler hakkında daha geniş bilgi için bk. İ. Hakkı Aksoyak, “Feyzullah Efendi'nin Mesâ'iri ile Lutfî'nin Ferdî'nin Bilâdiyyesi'ne Zeyli”, *Söylenmemiş Sözler*, Grafiker Yayınları, Ankara 2016. s. 245-258; Yunus Kaplan, “Lale Devri İstanbul'unda Padişah Bahçelerini Anlatan Manzum Bir Eser: Hıfzî ve Mesâir'i”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, s. 308-330.

⁴ Menzil-nâmeler hakkında daha geniş bilgi için bk. Yunus Kaplan, “Seyyid Yahyâ Vâkıf Efendi ve Halep Menzil-nâmesi”, *Littera Turca*, Cilt 6, Sayı 2, 2020, s. 213-32.

⁵ Bilâdiyyeler hakkında daha geniş bilgi için bk. Yunus Kaplan, “Priştinelî Vâsık ve Bilâdiyyesi”, *Studies Of The Ottoman Domain*, Cilt 9, Sayı 17, 2019, s. 43-68.

⁶ Bu tür hakkında daha geniş bilgi için bk. Günay Kut, “İstanbul Tekkelerine Ait Bir Kaynak: Dergeh-nâme”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları II, Acâ'ibü'l-Mahlûkât*, Simurg Yayınları, İstanbul 2010, s. 171-202; Lokman Turan, “İstanbul Dergâhları Hakkında Bilinmeyen Bir Eser: Lutfî'nin Hânkâh-nâmesi”, *Türkbilig*, 2011/21, s. 22-48.

⁷ Semtiye türünün edebiyatımızdaki şimdilik tek örneği için bk. Mehmet Kalpaklı, “16-17. Yüzyılda Mahalle ve Semt Adları, Kâmî'nin Lügazı”, *İstanbul Dergisi*, Sayı 14, 1995, s. 42-45.

⁸ Semtiye gibi bu türün de edebiyatımızda şimdilik tek örneği için bk. Süleyman Eroğlu, “Türk Edebiyatında Miyâhiyye Türüne Bir Örnek: Hâsib Efendi'nin Miyâhiyyesi”, *Uludağ Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 9, Sayı 15, 2008, s. 429-439.

seyahat-nâmeler ve hac seyahat-nâmeleri de bize coğrafi mekân hakkında bilgi veren edebî türler arasında sayılabilir

Günümüzde yer adları üzerine yapılan çalışmalarda yer adları, genellikle tarihî veya dil özellikleri yönünden incelenmiştir. Oysa divan şairinin yer adlarını kullanırken sanat ve estetik kaygı da taşıdığını da unutmamak gerekir. Kullanılan yer adları bazen birden çok anlamının kullanımıyla çağrışım alanı genişletilir. Bu tür çok anlamlı sözcükler beyitteki hatta şiirdeki diğer kelimelerin de seçimini belirleyebilir (Arıkoğlu 2008: 138). Klasik Türk edebiyatındaki kullanımlarıyla ilgili Bağdat (Karavelioğlu 2003), Karaman (Kaplan 2016), Tire (Arıkoğlu 2008), Keşmir (Arslan 2018) gibi yer adları üzerine yapılan çalışmalar da vardır. Bu çalışmalar, Cem Dilçin'in (2011: 251) de belirttiği gibi yer adlarının doğrudan coğrafi işleviyle bir yeri belirtmek, anlatmak için kullanılmasının yanında telmih, tenasüp, tevriye, teşbih, istiare gibi sanat yollarıyla kullanımı değerlendiren yazılardır.

Kandehar

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere klasik Türk şiirinde adı sıkça geçen yerlerden biri de Kandehar'dır. Bugün Afganistan sınırları içerisinde yer alan Kandehar, Büyük İskender'in Asya seferi sırasında kurduğu bir şehirdir (Pala 2002: 270, Özcan 2001: 293). Müslümanların Emeviler devrinde Sîstan ve Busta'ya yerleşmesinden sonra Kandehar'a akınlar başlamıştır. Kandehar, 9. yüzyılda Saffârililer, 10. yüzyılda Gazneliler'in hâkimiyetine girmiş, 13. Yüzyılda da Moğol saldırısına uğramıştır. 1281 yılında İlhanlılar'ın vasalı Herat hâkimi Şemseddin Kert'in eline geçen şehir, 1383 Timur tarafından alınarak torunu Pîr Muhammed'e, 1418'de Herat hâkimi Hüseyin Baykara'nın olmuştur. Baykara'nın valisi bölgede kendi bağımsızlığını ilan etmeye çalıştığı sırada, Babür bu kargaşa durumunu fırsat bilerek 1522'de şehri almıştır. Babürlüler ile Safevîler arasında süren uzun mücadele sonrasında Safevîler 1648'de şehri tamamen elde etmişlerdir. Bu süreçten sonraki zamanda birçok kez el değiştiren bölgenin, şehir merkezi de yer değiştirmiştir. Uzun süre sömürge olarak varlığını sürdürmüş olarak 20. yüzyılda İngiliz sömürgesi durumundayken Hindistan ile Afganistan arasında sınır belirleme aşamasında şehir Afganistan sınırlarında bırakılmıştır (Özcan 2001: 293-294).

Afganistan günümüzde beş eyalete bölünmüştür. Bunlar Herat, Kabil, Kandehar, Bedaşan ve Güney Türkistan'dır. Kandehar bu eyaletler arasında büyüklük açısından üçüncü sıradadır (Yiğit 2014: 2). Büyük çekişmelerin sürdüğü dönemlerde, Türk-İslam dünyasının sanat ve edebiyatta cazibe merkezlerinden biri de Herat bölgesi olmuştur (Çetindağ 2011: 34). Özellikle İran edebiyatına kıyasla zenginleşme dönemi olan 15. yüzyılda klasik Türk edebiyatını etkileyen asıl ekol, Baykara, Ali Şir Nevâyî ve Molla Camî'nin de içinde yer aldığı Herat ekolüdür (BİT 1993: 52'den İsen vd. 2002: 71). Babür, Timur, Baykara gibi sanata ve sanatçıya değer veren hükümdarların da etkisiyle bu ekol klasik dönem Türk şiirinin

Anadolu, buradan da Rumeli kolunu etkileyecek ölçüde sağlam temellere sahip olmuştur.⁹

Klasik Türk Şiirinde Kandeher

Edebiyat tarihimizde önemli yeri olan Kandeher'in divan şairleri tarafından hangi imge ve hayallerle ele alındığı, hangi edebî sanatların kullanımıyla söze nükte ve derinlik kattığı tespit edilmeye çalışılmıştır.¹⁰

⁹ Bu çalışmamızdaki amaç Kandeher'in tarihî ve coğrafi özelliklerinden ziyade Klasik Türk şiirinde kullanımına dair açıklamalarda bulunmak olduğu için şehrin tarihi ve coğrafyasına dair çok ayrıntılı bilgi verilmemiştir.

¹⁰ Çalışmaya Kültür Bakanlığı tarafından e-kitap olarak yayımlanan divanları, matbu divanları ve PDF halinde elimizde bulunan bulunan taranarak başlanmıştır. Bu divanlarda "Kandeher" ve bu ismi çağrıştıracak kelimelerin geçtiği beyitler tespit edilmiştir. Divanlar dışında müstakil birer eser olarak yayınlanan mesneviler de aynı şekilde taranarak "Kandeher" isminin geçtiği beyitler çalışmaya dahil edilmiştir. "Kandeher" isminin geçtiği beyitleri tespit etmek amacıyla 202 divan taranmıştır. Bu divanlar: Abdülbâki Ârif, Adlî, Âgâh, Âhî, Ahmedî, Ahmed-i Rıdvân, Ahmed Nâmî, Ali Feyzî, Amrî, Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî, Âsaf, Âşık Çelebi, Aşkî, Avnî, Aynî, Azmizâde Hâletî, Bahtî, Bâkî, Bâlî, Behçetî, Behiştî, Beyânî, Bî-nokta Tecellî, Birrî, Bosnalı Âsım, Bursalı İffet, Bursalı Levhî, Bursalı Rahmî, Celilî, Cem'î, Cemilî, Cenâbî, Cevrî, Çakerî, Dede Ömer Ruşenî, Diyarbakırlı Hâmî Ahmed, Dükakinzâde Ahmed Beg, Ebûbekir Sâmî, Ecrî, Edirneli Nazmî, Emrî, Enderûnlu Halîm, Erzurumlu Zihnî, Esrâr Dede, Fasihî, Fasih Ahmed Dede, Fennî, Ferrî, Fevrî, Fevzî, Feyzî Halil, Figânî, Filibeli Vecdî, Fuzûlî, Fütûhî, Garîkî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Hafîd, Hakîkî, Hamâmî-zâde İhsan, Hamdullah Hamdî, Handânî, Handî, Hâşimî, Haşmet, Hayâlî Bey, Hayretî, Hayrî, Hâzık, Hechrî, Hilâlî, İbrahim Hanîf, İffet, İzzet, Kadı Burhaneddin, Kalkandelenli Mu'îdî, Kâmî, Kânî, Karamanlı Nizâmî, Kâtib-zâde Mustafa Sâkib, Keçeci-zâde İzzet Molla, Kemâl Ümmî, Kudsî, Lâmekânî Hüseyin Efendi, Lâzikîzâde Feyzullah Nafiz, Lebib, Leylâ Hanım, Mânî, Me'âlî, Mecdî, Mehmed Sıdkı, Mekkî, Mesîhî, Mezâkî, Mihri Hatun, Mirzâ-zâde Sâlim, Mostarlı Hasan Ziyâ'î Muhîtî, Muhyî, Murâdî, Muvakkit-Zâde Muhammed Pertev, Musa Kazım Paşa, Münirî, Mürekkepçi Enverî, Nâbî, Nâdirî, Nâ'îlî Kadîm, Nakıyye, Nakşî, Nâmî, Nâşid, Nâzikî, Necâti Bey, Neccâr-zade Rızâ, Necmî, Nedîm, Nefî, Nehcî, Nesîmî, Neşâtî, Nev'î, Nev'-i-zâde Atayî, Nevres-i Kadîm, Neylî, Nigârî, Nihâd, Ni'metî, Numân Mâhir, Nürî, Nusret, Osman Şems, Osman-Zâde Tâ'ib Ahmed, Râgıb, Rahîmî, Râmiz, Ravzî, Receb Enîs, Resmî, Revânî, Rezmî, Rûz-nâmecî-zâde Şinâsî, Sabîh, Sâbit, Sâfî, Safvetî Mehmet Çelebi, Sâhib, Sa'id Giray, Sâkib Mustafa Dede, Sâmî, Sehâbî, Selanikli Meşhûrî, Servet, Seyyîd Câzim, Seyyîd Nizâmîoğlu, Sırrî Hanım, Siyâhî, Sun'î, Süheylî, Sükkerî, Sünbül-zâde Vehbî, Şâhî, Şâkir, Şehdî, Şehrî, Şem'î, Şemsî, Şeref Hanım, Şevkî, Şeyh Gâlib, Şeyh Mustafa Zekâyî, Şeyhî, Şeyhülislam Bahayî, Şeyhülislam Es'ad, Şeyhülislâm Yahyâ, Şiban Han, Tâcî-zâde Câfer Çelebi, Tecellî, Tırsî, Türâbî, Ubeydî, Ulvî, Usûlî, Ümmî Sinan, Üsküdarlı Kâşif, Üsküdarlı Mustafa Manevî, Üsküdarlı Sırrî, Üsküplü İshâk Çelebi, Vahîd, Vahyî, Vâsî, Vecdî, Vechî, Vusûlî, Vuslatî, Yahyâ Bey, Yakînî, Yârî, Yâver, Yenişehirli Avnî, Yetîm, Yümmî, Za'îffî, Zâtî, Zühdî.

Bu divanlardan başka 49 mesnevi taranmıştır. Bu eserler alfabetik sırasıyla şunlardır: Divân-ı Firâk-ı Esîrî (Esîrî), Ferhâd ile Şîrin (Lâmî Çelebi), Garîb-nâme (Âşık Paşa), Gül ü Hüsrev (Tutmacî), Hayâl u Yâr (Vücutî), Hayrâbâd (Nâbî), Hayriyye (Nâbî), Heft Peyker (Aşkî), Heft Peyker (Behiştî), Heşt Behişt (Vizeli Ramazan Behiştî), Hikâye-i Garîbü'l-Âsâr (Üsküdarlı Sırrî), Hikmet-Nâme (İbrahim İbn-i Bâlî), Hüsn ü Aşk (Şeyh Gâlib), Hüsn ü Dil (Vâlî), Hüsrev ü Şîrin (Ahmed Rıdvân), Hüsrev ü Şîrin (Ahmed Rıdvân), Hüsrev ü Şîrin (Celilî), Hüsrev ü Şîrin

Edebiyat tarihimizde önemli yeri olan Kandehar, divan şairleri tarafından farklı imge ve hayaller içinde ele alınmış, tevriye, iham, cinas gibi edebî sanatların kullanımıyla söze nükte ve derinlik katılmıştır. Edebiyatımızda Kandehar'ı şiirlerinde zikreden pek çok şair vardır. Çalışmaya dahil edilen şairlerin adları ve eserlerinden alınan beyit sayıları şöyledir: Ahmedî (1), Arpaemîni-zâde Sâmi (1), Azmizâde Hâletî (2), Beyânî (1), Ebubekir Nusret (1), Erzurumlu Zihnî (1), İbn-i Bâlî (2), Karamanlı Aynî (2), Keçecizâde İzzet Molla (2), Lâmi'î Çelebi (2), Mâhir (1), Meşhûrî (1), Mezâkî (1), Nâfiz (1), Nâilî (1), Nakşî (1), Nâşid (1), Neccâr-zâde Rıza (1), Nev'î (1), Nigârî (1), Sâfi Baba (1), Servet (1), Sümbülzâde Vehbî (2), Şeyhülislam Es'ad (2).

Bu beyitler incelendiğinde Kandehar kelimesinin genellikle çok uzak bir yerde, ulaşılması zor olan bir yer algısı ile kullanıldığı görülür. Kandehar deyince Divan şiirinden akla ilk gelen beyit şüphesiz Nâilî'nin meşhur beytidir. Nâilî, sevgilinin dudağının tadının lezzeti akla düştüğünde, değil Mısır ülkesine, Kandehar'a kadar gidebileceğini vurgular:

*Ederse kand-ı lebin hâtır-ı mezâka hutur
Diyâr-ı Mısra değil **Kandehâra** dek gideriz
G. 166/4 (İpekten 1990: 227)*

Şeker nebati anlamına gelen “kand” şiirlerde genellikle Mısır'la beraber kullanılır. Bunun da sebebi, o dönemde Mısır'ın şeker kamışı üretimi ile ün salmış olmasıdır. Sevgilin dudağı o kadar tatlıdır ki, bu tadı daha önce de almış olan şairin aklına geldikçe uzaklık nedir bilmeyecektir. O zamanın coğrafyası göz önünde bulundurulduğunda Kandehar'ın âşık için gidilecek çok uzak bir yeri temsil etmesi kaçınılmazdır (Şentürk 2004: 490).

Nâilî'nin bu kadar derin ve içten söyleyişine nazire söylenilmesi de pek doğaldır. Erzurumlu Zihnî de “gideriz” redifli gazelinde sevgilinin saç, beni ve dudağının arzusu kendisinde oldukça Hind, Şam hatta Kandehar'a dek gidebileceğini söyler. Tabi sevgilinin yüzündeki güzellik unsurlarından saçın Şam'a, benin Hind'e ve dudağın da Kandehar'a benzetildiği unutulmamalıdır. Bu güzellik unsurlarının benzetildiği şehirlerin uzaklıklarına göre sıralanmış olması da tesadüf değildir. Bu güzelliğe

(Fırakî), İskendernâme (Ahmedî), İskender-nâme (Behiştî Ahmed), Leylâ ile Mecnûn (Sevdâ'î), Leylâ ve Mecnûn (Fuzûlî), Leylâ ve Mecnûn (Lârendeli Hamdî), Leylâ vü Mecnûn (Celilî), Mâcerâ-yı Mâh (Udî), Maktel-i Hüseyin “Kitab-ı Kerbelâ” (Dârendeli Kâtipzâde Bekâyî), Mantıku't-Tayr (Gülşehri), Mesnevî-i Murâdiyye (Mu'înî), Miftâh-ı Fütûhât (Hâkânî), Mihnetkeşân (Keçecizâde İzzet Molla), Mihr u Mâh (Gelibolulu Mustafa Âlî), Muhabbet-nâme “Vâmık u Azrâ” (Manisalı Câmi'î), Münâzara-i Tûtî vü Zâg (Nev'î), Nâlân u Handân (Mûyî), Nevhatü'l-Uşşâk (Mehmed Dâî), Nüzhetü'l Cenân (Kâtibî), Rıdvâniyye (Ahmed-i Rıdvân), Riyâzü's-sâlikîn (Gelibolulu Mustafa Âlî), Sî-Nâme (Hümâmî), Sohbetü'l-Ebkâr (Nev'î-zâde Atâyî), Şeyh-i San'ân (Mostarlı Hasan Ziyâ'î), Tuhfetü'l-Emsâl (Nâlî Mehmed Efendi), Tuhfetü'l-Hükkâm (Avnî), Tuhfetü'l-Uşşâk (Üsküplü Atâ), Tuhfetü'l-Uşşâk (Gelibolulu Mustafa Âlî), Varka ve Gülşâh (Defter Emimi Mustafa Çelebi), Yûsuf u Züleyhâ (Çâkerî), Yûsuf u Züleyhâ (Diyarbakırlı Ahmedî), Yûsuf ve Zelihâ (Şeyyâd Hamza).

ulaşmak isteyen âşık, sevgilinin önce saçına sonra benine son olarak da dudağına kavuşmayı arzular. Dudağa kavuşmanın imkânsızlığı ile Kandehar'a ulaşmanın güçlüğü eşdeğerdir:

*O zülf ü hâl ile la'lin hevâsı bende ki var
Ya Hind ü Şâma yahud **Kandehâra** dek gideriz*
G. 119/2 (Macit 2001: 194)

18. yüzyıl divan şairlerinden Ebubekir Nusret'in aşağıdaki beytinde de âşık, eğer arzuladığı kırmızı dudağın parlak aksi gözünün önüne gelirse seyahat etmek üzere yola düşecektir:

*Görünse dîdede aks-i cilâ-yı la'l-i hevâ
Seyâhat üzre gönül **Kandehâr**'a dek gideriz*
G. 197/2 (Karabuçak 2018: 306)

Dönemin şiirlerinde uzaklık algısı belki de sadece ismen bilinen yerlere ulaşılama, ulaşmaya gücü yetmeme şeklinde işlenir. Bu yüzden uzak diyarlar zikredilirken Kandehar'la beraber Hind ülkesinin de zikredildiğini görürüz. Nev'î'nin III. Murad'ın şehzadesi III. Mehmed'in 1582'de yaptırdığı sünnet düğününü konu edinen Sûriyye Kasidesi'nden alınan aşağıdaki beyitlerde şehzadenin muazzam sünnet törenine her ülkeden padişahların hizmet için geldikleri belirtilirken, bu ülkeler arasında Hind ve Kandehar'ı da zikredilir (Arslan 1999: 85).

*Sûr-ı azîm-i sünnetine hizmet itmege
Cem' oldı serverân-ı selâtin-i her diyâr*
*Hâkân-ı Türk ü hân-ı Hutun hâkim-i Yemen
Râyân-ı Hind ü dâver-i Keşmir ü **Kandehâr***
K. 13/30-31 (Tulum-Tanyeri 1977: 43)

Sevgilinin ayva tüylerinden, beninden ve la'le benzeyen dudağından vazgeçmeyeceğini söyleyen Karamanlı Aynî; aynı zamanda bu güzellik unsurlarını uzaklıkları bakımından ulaşılması zor olan Keşmir, Kabil ve Kandehar'a benzetir:

*Hat u hâlün giriftârı leb-i la'lün esîridür
Gerek Keşmîr ü Kâbil ü gerekse **Kandehâr** olsun*
K. 24/30 (Mermer 2020:116)

Nakşî de sevgiliye ulaşmanın zorluğunu Hind ve Kandehar'a ulaşmanın zorluğuyla ilişkilendirerek bu iki yer ismini birlikte kullanır. Şair, sevgilisinin siyah benini hatırladıkça Hind ve Kandehar'a gitmek üzere yola düşer:

*Anun yâd eyleyüp hâl-i siyâhın
Azîmet itdi Hind ü **Kandehâr**'a*
G. 208/2 (Ayhan 2000: 176)

Hindistan'ın Kandehar ile beraber anılması birbiriyle olan coğrafi yakınlıklarından kaynaklanmaktadır. Her ikisi de Anadolu toprakları için uzak sayılabilecek diyarlardır. Fakat İbrahim İbn-i Bâlî, *Hikmet-nâme* adlı eserinde, âlimler tarafından her ülkenin hükümdarına bir lakap takıldığı ve bu hükümdarların da bu lakaplarla şöhrete kavuştuğunu söyler. İbn-i Bâlî'nin sözlerine göre Hind hükümdarına ise Kandehar adı verilmiştir:

*Komişdur mâ-selefade ehl-i a'lâm
Meger her memleket şâhına bir nâm*

*Ki añılır ol ad-ıla cihânda
Bilinür ol şöhret-ile cihânda*

*Dimişler şâh-ı Hind'e **Kandhârâd**
Bahâşî'dür Habeş sultânına yâd
Hikmet-nâme-II / 8824-8826 (Şeylan 2018: 218)*

İbn-i Bâlî aynı eserin “Fi memleketi Hind” adlı bölümünde Hind ülkesini tarif ederken, bu topraklarda Kandehar adında bir şehir olduğundan, bu şehrin büyüklüğü ve güzelliğinden söz eder. Devamında ise tüm halkının göçebe yaşadığını belirterek bu şehrin Turan ülkesinin topraklarına dahil olduğunu söyler:

*Dahı bir şehrdür **Kandehârâd**
Mu'azzam şehrdür hem ili âbâd*

*Göçer konar kamu ol ilün ehli
Katı hayr ehli olur ehl haylî*

*Tahmedâş dir bu ile arz-ı Tûrân
Ki bir vâdi üç günlük bu büldân
Hikmet-nâme-I / 1960-1962 (Altun 2017: 119)*

Keçeci-zâde İzzet Molla *Bahar-ı Efkâr*'ında Mevlana'ya olan sevgisini vurgularken, Mevlana'ya âşık olanın sadece kendisi olmadığını onun gibi birçok âşığın Kandehar, Hindistan, Keşmir ve Pakistan'dan geldiğini vurgular. Mevlana'ya duyulan aşk o kadar büyüktür ki bu aşk Osmanlı topraklarını aşip Doğu ve Güneydoğu Asya'ya ulaşmıştır:

*Yalınız bir ben miyim Monlâ-yı Rûmun 'âşığı
Hind ü Sind ü **Kandehâr** u Belh u Kâbilden gelir
G. 164/7 (Ceylan-Yılmaz 2005: 281)*

Mesafenin uzaklığını bildirmek amacıyla Kandehar'ı zikreden sairlerden biri de Ahmedî'dir. Memduhun bir ülkeyi fethetmeye karar vermişse Rum'dan Kandehar'a kadar tüm toprakları çok kısa bir zamanda ele geçirebileceği söylenmiştir:

*Himmeti ger memleket almaga itse ârzû
Az zamândan Rûm'dan feth eyleye tâ **Kandehâr**
K. 25/47 (Akdoğan - : 73)¹¹*

Mezâkî, Sultan Mehmed Han için yazdığı kasidesinde padişahın doğu yönünde ilerlemeye meyledecek olsa, Tebriz ve Şirvan'a fetih bayrağını diktikten sonra Kandehar'a doğru sefere çıkacağını işaretini verir. Buradan da Kandehar'ın sayılan diğer Doğu topraklarından daha uzak bir yeri çağrıştırdığı, gidilmesi güç bir yer olduğu çıkarımı yapılabilir:

*Eger şarka teveccüh eylese râyât-ı nusretle
Alup Tebrîz ile Şîrvânı kasd-ı **Kandahâr** eyler
K. 8/48 (Mermer 1991: 188)*

Kandehar'a sefer yukarıdaki beyitte olduğu gibi her zaman ülke fethetmek amacıyla yapılmaz. Bazen de sevgilinin dudağına kavuşmak için sefer yapılabilir. Sevgilinin dudağı gelenekte şeker olarak kabul edilir. Karamanlı Aynî, gönlünün sevgilinin dudağının hayali için bile Semerkand'dan Kandehar'a doğru yola düşebileceğini söylerken aynı zamanda bu yer isimlerinde geçen şeker anlamına gelen kand kelimesiyle sevgilinin dudağının tatlılığı arasında anlam ilgisini gözetmiştir:

*Leb-i yârün hayâli yollarında
Semerkanddan gider dil **Kandehâra**
K. 49/5 (Mermer 2020: 218)*

Varılması gereken ülke, yer olarak Kandehar'a yer verilmesi her zaman fetih amacıyla kullanılmamıştır. Beyânî'ye ait bir nevrüziyenin son beyti olan aşağıdaki beyitte şair, çizdiği bahar tablosundan sonra içinde bulunduğu hâl ile Şiraz ve Kandehar dâhil dünyanın her yerini gezmesi yönünde zahide telkinde bulunmaktan geri durmaz:

*Cihân seyyâhu ol bu hâlet-ile
Ne Şîrâz'ını ko ne **Kandehâr'**
K. 9/35 (Başpınar 2020: 81)*

Lâmi'î Çelebî, *Ferhâd ile Şîrîn* mesnevisinde memduhu överken onun cömertliğinin hüküm sürdüğü topraklarda Keşmir, Kandehar, Çin, Hıta ve Deylem ülkelerinin tümünün bir avuç toprak sayılacağını söyleyerek bu diyarları küçümser:

*İklîm-i himmetünde ser-cümle bir avuç hâk
Kişmîr ü **Kandehâr** Çîn ü Hitâ vü Deylem
Ferhâd ile Şîrîn / 1030 (Esir 2017: PDF 54)¹²*

¹¹ Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından E-Kitap olarak yayımlanan bu çalışmada basım yılına dair bilgi verilmemiştir.

Kandehar'ın kendi coğrafyasına yakın yerlerle anılmasının yanında, şairin yaşadığı Osmanlı şehirleriyle mukayese edildiği de görülür. Servet, eğer lezzet istersen, İstanbul'a övgü şekerini çiğne diyerek Şam, Mısır ve Kandehar'ın tadı olmadığını, onları övmenin gereksizliğini dile getirir:

*Şeker-hâ-yı senâ ol lezzet istersen Sitanbul'a
Halavet yok cihanın Mısır u Şâm u **Kandehâr**'ında
G. 117/2 (Özdemir 2015: 404)*

Divan şiirinin coğrafyası içerisinde önemli bir yeri olan Kandehar, şeker anlamına gelen “kand” kelimesi ile edebî sanat yoluyla sık kullanılır. Bu sanatlardan en sık kullanılanları iham, iham-ı tenasüp, tevriye, cinastır. Devrin önemli ilim merkezlerinden Semerkand da “kand” kelimesini çağrıştırdığı için Kandeharla beraber anılan şehirlerdendir. Sünbülzâde Vehbî, kasidesinin fahriye kısmında dudaklarından dökülen şeker sözlerine, memduhun Kandehar ve Semerkand'ı bahsettiğini aşağıdaki beyitle ifade eder:

*Şeker-güftâr-i kand-i leb-i şîrînine Vehbî
Semerkand ile mülk-i **Kandehâr**'ı verdi şükrâne
K. 7/109 (Yenikale 2017: PDF 79)*

18. yüzyıl divan şairlerinden Sâfî Baba, yukarıdaki örneğe benzer şekilde Kandehar ve Semerkand'ı sevgilinin şeker dudağına gönderme yaparak bir arada kullanır. Sevgilinin la'le benzeyen akıcı dudağı, âşğın gönlünü Kandehar'a düşürmüş, Mısır'ın Yûsuf'u kadar güzel dudaklar ona Semerkand'ı unutturmuştur:

*Düşürdi **Kandehâr**'a gönlümi la 'l-i revân-bahşın
Unutdurdı bana ol Yûsuf-ı Mısri Semerkandı
G. 280/3 (Aykanat 2015: 898)*

Neccâr-zâde Rıza, sevgilinin dudağı nitelik yönünden Bedahşan la'line muadil olsa da Kandehar isminin Semerkand ismiyle eşdeğer olamayacağını, şeker andırma hususunda Kandehar'ın daha üst seviyelerde olduğunu vurgular:

*La lüne la 'l-i Bedahşân 'adil olsa dahı
Kandehâr ismi müsemma-yı Semerkand olmaz
G. 123/3 (Özdemir 1999: 304)*

¹² Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından E-Kitap olarak yayımlanan kitapların bazılarının sayfa numaraları verilmemiştir. Bu durumda metnin PDF içerisindeki sayfa numarası verilmiştir.

Sevgilinin güzellik unsuru olarak dudak, sevgiliye ait diğer unsurlarla kullanılarak da bu vurgu güçlendirilmiştir. Selanikli Meşhûrî, aşağıdaki beytinde sevgilinin misk kokulu saçının Hita'dan, şeker dudağının ise Kandeher'dan gelmiş olma ihtimali üzerinde durur:

Leb-i skkerle veyâ kâkül-i mşkn-ter ile
Kandeher'dan mı şehâ yoksa Hitâ'dan mı geliş
 G. 61/3 (Aydemir-Çeltik 2017: 152)

Azmizâde Hâletî, Hita'nın misk kokusunun ve Kandeher'in şeker dudaklarının taze fikrinin düşkünü olmalarından dolayı şükrederek. Tabi burada şairin Kandeher'ı şeker yiyen anlamıyla (kand-hâr) tevriyeli kullandığını da gözden kaçırmamak gerekir:

Hamd li'llâh oldu bkr-i fikrmn âşftesi
 Mşk-byân-ı Hoten şekker-lebân-ı **Kandeher**
 G. 145/8 (Kaya 2017: 283)

Hâletî başka bir gazelinde bu kullanımı tekrarlamıştır. Yukarıdaki ile aynı anlama gelebilecek şekilde küçük değişikliklerle lafız ve anlamı yinelemiştir:

Oldı bkr-i fikrmn âşftesi ey Hâletî
 Mşk-byân-ı Hoten şekker-lebân-ı **Kandeher**
 G. 218/5 (Kaya 2017: 315)

Sevgilinin güzellik unsurları zikredilirken sevgilinin dudağını Kandeher'a, gözündeki sürmeyi de Isfahan'a benzetmek gelenektendir. Sevgilinin ayağının tozu olabilmek için bakışı (gözü) Isfahan'da olan Sünbül-zâde Vehbî, onun dudağındaki şekere kavuşmak ümidiyle de Kadeher'a doğru gider:

Gubâr-ı pâyın in Isfahân'dadır nazarı
 md-i kand-i lebin ile **Kandeher**'a gider
 G. 56/2 (Yenikale 2017: PDF369)

Tarama Sözlüğü'nde sormak filinin bir şeyi emmek, soğurmak anlamına geldiği belirtilir (Dilçin 2013: 202). Sevgilinin dudağı ile ilgili soru sorular sorulurken bu fiil tevriyeli anlamıyla da kullanılır. Peri yüzlü sevgilisinin yanaklarını güzellik bağının laleazarına benzeten Nâşid yakut renkli dudağının ise Kandeher yani tatlı olduğunu söyler:

Ruhun bâğ-ı cemâln ey per-r lâlezârdr
 Leb-i yakut-fâmun sordum amma **Kandeherdr**
 G. 36/1 (Alıcı 1998: 276)

Mâhir'e göre her ne kadar Kandeher, Mısır ve Şam'ın şekeri çok güzel olsa da hiçbirisi Anadolu güzellerinin tatlı dillerinin yerini tutamaz:

***Kandehâr** u Mısr u Şâm'un sükkeri a'lâ güzel
Âh illâ dilber-i Rûm'un o şîrîn dilleri
(Karaköse 2007: 155)¹³*

Gelibolulu Mustafa Âlî, sevgilinin ayva tüylerini Şam'a, dişlerini Aden'e, dudaklarını ise Kandeher'a değişmez. Çünkü sevgilinin dudağı, şekerin anavatanı Kandeher'dan daha tatlıdır:

*Hattunî Şâm'a dişlerün 'Aden'e
Leblerün **Kandehâr**'a virmezler
G. 397/3 (Aksoyak 2018: 698)*

Şeyhülislam Es'âd'a göre sevgilinin dudağı tanımlanırken ona şeker saçan demek yerinde olacaktır. Çünkü eşsiz sese sahip papağan tabiatlı Kandeherlıdır. Tabi burada da papağanın konuşma taliminde şeker yemesi ve bu yüzden dilinin tatlı olması münasebetiyle Kandeher'ın tevriyeli kullanıldığı gözden kaçmamalıdır:

*Şekker-feşân vasf-ı lebin olsa ger n'ola
Tûtî-i tab'-ı nâdire-gû **Kandehârlıdır**
G. 70/6 (Doğan 1997: 173)*

Esad, terhib-i bendinde de kand-hârî yine aynı tevriye ve benzetme ile kullanır. Sevgiliye hitap ederken ona kargaşa bağının narin kumrusu ve işvenin şeker yiyen papağanı diye seslenir:

*Ey kumrî-i nahl-i bâg-ı âşûb
V'ey tûtî-i **kand-hâr-ı** 'işve
TB. 1/6 (Doğan 1997: 56)*

Bazen şairlerin Kandeher yerine beyit veya manzume içerisinde geçen kelimelerle ilişki kurulabilecek şekilde kand-hâr kelimesini kullandıkları görülmektedir. Nigârî aşağıdaki beyitlerde şirin şiirlerini Semerkand ve Buhara'nın pirleriyle şeker saçan gibi tasvir ettikten sonra şirin sözlerine seslenerek muhabbet sohbetinde dilini şeker yiyen (papağan) eyle diyerek bir önceki beyitlerle tenasüp halinde düşünülebilecek şekilde Kandeher'a çağrışım yapmaktadır:

¹³ Kaynaklarda Mâhir'in divanı hakkında bilgi yoktur. Örnek beyit ilgili kaynakçada verilen makaleden alınmıştır.

*Şeker-bâr eyle eş 'âr-ı şîrînim
Be-pîrân-ı Semerkand u Buhârâ*

*Zebânım it sen ey şîrîn tekellüm
Mahabbet sohbetinde **kand-hârâ***

G. 8/6-7 (Bilgin 2017: 17)

Beyitlerde genellikle Kandehear'ın ilk çağrışımı sevgilinin dudağıdır. Kimi zaman ise Kandehear'ın dudaktan dökülen sözler yerine kullanıldığını da görmekteyiz. Fakat yine de Kandehear'ın şekeri çağrıştırmamasından uzaklaşmaz. Nâfiz aşağıdaki beytinde sevgilinin ağzı istediği kadar şirin sözler söyleyip dursun, Şam'ın nöbet şekeri varken Mısır ve Kandehear'ın adı bile okunmaz diyerek Şam'ı ön plana çıkarmıştır:

*Zuhûr-ı hat lebi şirin-keâm eyler dehen tursun
Nebât-ı Şâm varken Mısır [ü] **Kandehâra** yer kalmaz*

G. 286/4 (Demir 2017: 311)

Keçecizâde İzzet Molla ise *Mihnetkeşân* adlı eserinde peri yüzlü sevgilinin güzelliğini tanımlarken, ağzının olmadığını fakat yakut renginde iki dudağı olduğunu söyler. Bu dudakların biri Mısır şehridir, diğeri ise Kandehear'dır:

*Dehânı yok ammâ iki la 'li var
Biri şehir-i Mısır u biri **Kandehâr***

Mihnetkeşân / 405 (Özyıldırım: 205)¹⁴

Kandehear şeker ülkesiyse, onun etrafında karınca ve sineklerin olması pek tabiidir. Arpaemîni-zâde Sâmi'ye göre bu şekeri isteyenler, isteklerine birkaç gün yürüyerek ulaşacaklardır:

*Etrâf-ı **Kandehâr**da mûr ü meges gibi
Bulmakla kand-i matlaba bir iki gün vusûl*

TB. 10/6-2 (Kutlar Oğuz 2017: 254)

Gelibolulu Sun'î, sevgilinin tülbentini Kandehârî sanma; o şeker dudaklı parmağını ağzına sokup parmak şerbeti vermiştir, diyerek bize Kandehear'a ait bir tülbent veya kumaş olduğunu düşündürmektedir. Tülbentin şerbet yapımının son safhasında şerbeti süzme amacıyla kullanıldığı bilinmektedir, bu yüzden sevgilinin tülbentinin şerbetten daha tatlı olduğu düşünülebilir:

¹⁴ Kültür Bakanlığı tarafından E-Kitap olarak yayınlanan bu eserin yayın yılı hakkında bilgi verilmemiştir.

*Kandehârî sanma dülbendin o şeker-leb ana
Barmağın agzına sokup virdi barmak şerbeti
G. 192/4 (Yakar 2018: 117)*

Hocaya Kandehar malı fikri tatlı geldi, biz tac ile tülbenti terk edip soğan aldık, diye Nev'î de bir tür Kandehar tülbenti olabileceğini düşündürür. Tülbentin sarık anlamı da düşünüldüğünde hocanın da İbrahim Ethem gibi tac ile tahtı bir kenara bıraktığı söylenebilir:

*Tatlu geldi hâceye fikr-i metâ'-ı Kandehâr
Terk idüp biz tâc ile dülbendi alduk sagan
G. 517/4 (Tulum-Tanyeri: 393)*

Sonuç

Bu çalışmada eldeki divan ve mesneviler taranarak içerisinde Kandehar geçen beyitler tespit edilmiştir. Tespit edilen beyitler arasından seçilenlerden hareketle Kandehar'ın Divan edebiyatında kullanımına dair örnekler verilerek bazı açıklamalarda bulunulmuştur.

Eldeki veriler Kandehar'ın çoğunlukla uzaklığı, şeker ile olan münasebeti, kumaşı, ticaret merkezi olması, gerçek coğrafya olması gibi özellikleriyle ele alındığını göstermektedir.

Dönemin Osmanlı coğrafyasına nispetle Ortadoğu, Çin, Hind gibi ülke ve şehirler şairler için uzaklığı temsil etmiştir. Aşk uğruna çekilen eziyet, göze alınan yol, sevgiliden gelen ümit verici bir söz için bile gidilecek yolun uzunluğunu pekiştirmek amacıyla Kandehar'ın da zikredildiği görülür. Kasidelerde memduhun gücünü vurgulamak için sadece Osmanlı ülkesinin değil uzak diyarların da hükümdarı olduğunu belirtmek isteyen şair, uzak diyarlar arasında Kandehar'a da yer verir.

Bir diğer husus ise Kandehar'ın şekerle anılmış olmasıdır. Hem eski zamanlarda şeker kamışı üretiminin çokluğundan hem de şeker anlamına gele "kand" kelimesini içinde barındırdığından Kandehar beyitlerde genellikle şekerle ilişkili kullanılmıştır. Özellikle sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan dudak, Kandehar'a benzetilen olmuştur. Kandehar ilgili beyitlerde çoğunlukla iham, iham-ı tenasüp, teşbih ve cinas sanatlarına yer veren şairler, şeker yiyen anlamına gelebilecek beyitlerde bu kelimeyi tevriyeli kullanmıştır.

Kaynakça

AKDOĞAN, Yaşar (hzl)(-). *Ahmedî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları E-Kitap, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591_ahmediDîvân_ıyasarakdoganpdf.pdf?0 Erişim tarihi: 20.10.2020

AKSOYAK, İsmail Hakkı (2016). "Feyzullah Efendi'nin Mesâ'iri ile Lutfi'nin Ferdî'nin Bilâdiyesi'ne Zeyli", *Söylenmemiş Sözler*, Ankara: Grafiker Yayınları, s. 245-258.

AKSOYAK, İsmail Hakkı (hzl)(2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*. KTB Yayınları E-Kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0> Erişim tarihi: 01.09.2020.

ALICI, Lütfi (hzl)(1998). *Divân-ı Nâşid İnceleme-Tenkitli Metin*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

ALTUN, Mustafa (hzl) (2017). *İbrahim İbn-i Bâlî-Hikmet-nâme-I*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları E-Kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56530,ibrahim-ibn-i-bali-hikmet-name-ipdf.pdf?0> Erişim tarihi: 20.10.2020

ARIKOĞLU, İsmail (2008). “Dîvân Şiirinde Şehir Adlarının Tevriyeli Kullanımı Aydın-Tire Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.23-Bahar, Konya, s.177-186.

ARSLAN, Mehmet (1999). *Türk Edebiyatında Manzum Surnâmeler*. Ankara: AKM Yayınları.

ASLAN, Murat (2018). “Dîvân Şiirinde Keşmir”, *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, Number:4, Summer, p. 1-14. DOI: 10.31455/asya.397676

AYDEMİR, Yaşar - ÇELTİK, Halil (hzl) (2017). *Meşhûrî Divânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları E-Kitap, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56155,meshuri-Divân_ipdf.pdf?0 Erişim tarihi: 25.10.2020

AYDOĞDU, Orhan (2009). “İstanbul Hakkında Bilinmeyen Bir Mesnevi: İstanbulnâme”, *Turkish Studies*, Volume 4/7 Fall, s. 158-186.

AYHAN, Emrah (hzl) (2000). *Nakşî Divânı*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

AYKANAT, Timuçin (2015). *Sâfi Baba ve Divânı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin-Sadeleştirme-Sözlük-Dizin)*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

BAŞPINAR, Fatih (hzl) (2020). *Beyânî Divânı-A*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları E-Kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10598,beyani-apdf.pdf?0> Erişim tarihi: 30.11.2020

BİLGİN, Azmi (hzl) (2017). *Nigârî Divânı*. KTB Yayınları E-Kitap, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55757,nigari-Divân_ipdf.pdf?0 Erişim tarihi: 30.09.2020

BİT (Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi) (1993), İstanbul.

CEYLAN, Ömür-YILMAZ, Ozan (2005). *Hazâna Sürgün Bahâr Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.

ÇALIM YİĞİT, Hale (2014). *XVI. Yüzyılda Kandahar*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ÇETİNDAG, Yusuf (2011). *Ali Şir Nevaî*. İzmir: Kaynak Yayınları.

- DEMİR, Hiclal (hızl) (2017). *Lâzîkizâde Feyzullah Nâfiz ve Divânı*. KTB Yayınları E-Kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54126,53959lazikizade-feyzullah-nafizDivan.pdfpdf.pdf?0> Erişim tarihi: 30.09.2020
- DİLÇİN, Cem (2011). *Dîvân Şiiri ve Şairler Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- DİLÇİN, Cem (2013). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- DOĞAN, Muhammet Nur (1997). *Lâle Devri Şairi Şeyhülislâm Es'âd Dîvânı*, İstanbul: MEB Yayınları.
- EFE, Zahide (2019a). "Müellifleri Meçhul İki Şehrengiz: Üsküp ve Budin Şehrengizleri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 23, s. 271-314.
- EFE, Zahide (2019b). "Kâmî ve Revan Şehrengizi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 66, s. 108-123.
- EROĞLU, Süleyman (2008). "Türk Edebiyatında Miyâhiyye Türüne Bir Örnek: Hâsib Efendi'nin Miyâhiyyesi", *Uludağ Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 9, Sayı 15, s. 429-439.
- ESİR, Hasan Ali (hızl) (2017). *Ferhâd ile Şîrîn*. KTB Yayınları E-Kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55974,ferhad-ile-sirinpdf.pdf?0> Erişim tarihi: 20.11.2020
- İPEKTEN, Haluk (hızl.) (1990). *Nâilî Divânı*. Ankara: Akçağ.
- İSEN, Mustafa vd. (2002). *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- KALPAKLI, Mehmet (1995). "16-17. Yüzyılda Mahalle ve Semt Adları, Kâmî'nin Lügazı", *İstanbul Dergisi*, Sayı 14, s. 42-45.
- KAPLAN, Hasan (2016). "Dîvân Şiirinde Karaman", *Türkiyat Mecmuası*, c.26/2, s.205-239.
- KAPLAN, Hasan (2016b). "Mahallî Şairin Mahallî Coğrafyası: Kütahyalı Rahîmî'nin Şiirlerinde Yer Adları", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 17, İstanbul 2016, 121-172.
- KAPLAN, Yunus (2015). "Klasik Türk Edebiyatında Sahil-nâmeler ve Derviş Hilmî Dede'nin Sahil-nâmesi" *Route Educational and Social Science Journal*, Volume 2, Issue 2, s. 148-159.
- KAPLAN, Yunus (2016). "Klasik Türk Edebiyatında Bilâdiyyeler ve Zihnî Efendi ile İştibî Ahmed Efendi'nin Bilâdiyyeleri", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, s. 102-124.
- KAPLAN, Yunus (2017). "Lale Devri İstanbul'unda Padişah Bahçelerini Anlatan Manzum Bir Eser: Hıfzî ve Mesâir'i", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, s. 308-330.
- KAPLAN, Yunus (2019). "Priştineli Vâsık ve Bilâdiyyesi", *Studies Of The Ottoman Domain*, Cilt 9, Sayı 17, s. 43-68.
- KAPLAN, Yunus (2020). "Seyyid Yahyâ Vâkıf Efendi ve Halep Menzil-nâmesi", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, Volume 6, Issue 2, s. 213-231.

- KARABUÇAK, Kemal (hzl.) (2018). *Ebubekir Nusret Divânı*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- KARAKÖSE, Saadet (2007). “XVII. Yüzyılda Nedimâne Bir Üslup; Mâhir Divânı”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.22, s.145-166.
- KARAVELİOĞLU, Murat Ali (2003). “Klasik Türk Edebiyatında Bağdat”, *Irak Dosyası I*. İstanbul: Tatav Yayınları, Tarih Serisi No: 22.
- KAYA, Bayram Ali (hzl.) (2017). *Azmizâde Hâletî Divânı*. KTB Yayınları E-Kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-Divânipdf.pdf?0> Erişim tarihi: 10.09.2020
- KUT, Günay (2010). “İstanbul Tekkelerine Ait Bir Kaynak: Dergeh-nâme”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları II, Acâ'ibü'l-Mahlûkât* (Haz. Fatma Büyükkarcı Yılmaz), İstanbul: Simurg Yayınları, s. 171-202.
- KUTLAR OĞUZ, Fatma Sabiha (hzl.)(2017). *Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî Divânı*. KTB Yayınları E-Kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56084,arpaeminizade-mustafa-sami-Divânipdf.pdf?0> Erişim tarihi: 01.09.2020
- MACİT, Muhsin (hzl.) (2001). *Erzurumlu Zihnî Divânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- MERMER, Ahmet (1991). *Mezâkî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divânı'nın Tenkidli Metni*. Ankara: AKM Yayınları.
- MERMER, Ahmet (hzl.) (2020). *Karamanlı Aynî Divânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları E-Kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78478,karamanli-ayni-Divânipdf.pdf?0> Erişim tarihi: 25.11.2020
- ÖZCAN, Azmi (2001). “Kandeher”, *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV. c. 24, s.293-294
- ÖZDEMİR, Mehmet (1999). *Neccâr-zâde Rıza Divânı'nın Edisyon Kritiği*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÖZDEMİR, Mehmet Fatih (2015). *Servet Divânı (İnceleme-Metin)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre (hzl). *Keçecizâde İzzet Molla-Mihnetkeşân*. KTB Yayınları E-Kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10694,kmmetinpdf.pdf?0> Erişim tarihi: 05.09.2020
- PALA, İskender (2002). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: LM Yayınları,
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ (2004). *Osmanlı Şiiri Antolojisi*. İstanbul: YKY.
- ŞEYLAN, Ali (hzl.) (2018). *İbrahim İbn-i Bâlî-Hikmet-nâme-II*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları E-Kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56529,ibrahim-ibn-i-bali-hikmet-name-iipdf.pdf?0> Erişim tarihi: 20.10.2020
- TULUM, Mertol-TANYERİ, Mehmet Ali (hzl.) (1977). *Nev'î Divânı*, İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

YAKAR, Halil İbrahim (hızl) (2018). *Gelibolulu Sun'î Dîvânı*. KTB Yayınları E-Kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57257,gelibolulu-suni-divanipdf.pdf?0> Erişim tarihi: 05.09.2020.

YENİKALE, Ahmet (hızl) (2017). *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*. KTB Yayınları E-Kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56212,sunbulzade-vehbi-Divaniipdf.pdf?0> Erişim tarihi: 15.11.2020

YENİTERZİ, Emine (2010). “Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı-Prof.Dr. Turgut Karabey Özel Sayısı-Volume 3, Issue 15, s. 301-334.*